

6. Семенюк Г. Ф. Українська драматургія 20-х років / Семенюк Г. Ф. – К.: РВЦ "Проза", 1993.
7. Погрібний А. Класики не зовсім за підручником. – К.: Школяр, 2000. – С. 3–12.
8. Шевченко Т. Г. Кобзар. / Худож. В.І. Касян. – К.: Веселка, 1998. – 486 с.: іл.

Надійшла до редколегії 11.03.14

Мукан В.

Проблема національної ідентичності в українській літературі (по произведениям Н. Кулиша и Т. Шевченко)

Стаття посвячена рассмотрению темы национальной идентичности в творчестве Николая Кулиша и Тараса Шевченко. Проведено сравнение концепта национальной идентичности в отдельных произведениях писателей, описано предложенные пути восстановления национального кода. В ходе статьи также проанализировано символическую составляющую и систему архетипов, к которой прибегают авторы.

Ключевые слова: национальная идентичность, Тарас Шевченко, Николай Кулиш, украинский модерная драма, Расстрелянное Возрождение.

Mukan V.

The problem of the national identity in the Ukrainian literature (based on the works of M. Kulish and T. Shevchenko)

The article is devoted to the theme of national identity in M. Kulish's and T. Shevchenko's works. The comparison of the concept of national identity in selected works of writers is done. It is described the ways of restoring national code. The symbolic component and system archetypes, which the authors used in their works, are analyzed.

Key words: national identity, Taras Shevchenko, Mykola Kulish, Ukrainian modern drama, Rozstrilyane Vidrodzennya.

УДК 821.161.2–82.091

**О. Медведчук, асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

ІРОНІЯ І САТИРА У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ЮРІЯ ВИННИЧУКА: НОВАТОРСТВО В МЕЖАХ ТРАДИЦІЇ

У статті на основі компаративного аналізу досліджено засоби творення іронії і сатири у творчості Тараса Шевченка та Юрія Винничука з погляду традиції та новаторства. Виявлено спільні та відмінні риси у використанні засобів вираження іронії і сатири в творах цих письменників. Наголошено на схожості сатирично-викривального та іронічного тону художніх творів Тараса Шевченка і Юрія Винничука.

Ключові слова: іронія, сатира, новаторство, сатирично-іронічний тон.

Літературознавчі розвідки часто мають одним із предметів досліджень комічне та його різновиди. Впродовж останніх двох століть значно змінилися не лише форми, а й засоби комічного. Оскільки кожен автор використовує певні прийоми і способи вираження комічного, стиль і мова їхніх творів набувають унікальних

рис. Проте знайти спільні ознаки у використанні засобів комічного можливо навіть у авторів різних епох, особливо якщо вони однієї нації та одного менталітету.

Іронія і сатира були і залишилися основною зброєю у викритті несправедливості, засудженні людських вад та негативних явищ, які відбуваються у суспільному та політичному житті. Саме тому у творчості поета світового значення з XVIII ст. Тараса Шевченка і видатного сучасного письменника Юрія Винничука знаходимо чимало точок дотику у використанні засобів іронії та сатири.

Впадає в око спільність тематики та проблематики творів цих митців, яких розділяють століття. Це свідчить про безперервну тяглість літературних традицій з одного боку і про деяку статичність проблем у багатьох сферах життя українського народу: політиці, економіці, управлінні та в іншому. Такий аспект даного питання досі не був ніким досліджений. Саме тому актуальним є виявлення спільних та відмінних рис у використанні засобів вираження іронії і сатири у творах Тараса Шевченка та Юрія Винничука.

Постать Тараса Шевченка займає виняткове місце серед геніальних мислителів світу. Вся його творчість сповнена переживаннями за долю України, надії на краще життя в рідному краї, де підневільне становище простих людей нерідко супроводжувалося нелюдськими знущаннями та жорстокістю влади. Тому так багато місця в його поезіях займає іронія і сатира. Особливо виразно вони проявляються у творах періоду "Трьох літ" та пізній творчості поета, і спрямовані в основному на загальнонаціональну боротьбу проти імперсько-шовіністичної політики російського царизму, стаючи голосом протесту проти зневаження прав українського народу.

Сатирична поема "Сон" належить до найвизначніших творів поета періоду "Трьох літ". Центральною темою твору є критика самодержавно-кріпосницького ладу Російської імперії того часу. Тарас Шевченко в поемі використовує гротеск, приховану іронію та їдкий сатиричний сміх. Підзаголовок "комедія" підсилює іронію та гостроту сатири, адже таке визначення абсолютно суперечить справжньому змісту твору. Жанр комедії лише підкреслює іронічно-викривальний тон, яким поет описує устрій царської держави.

Прагнучи розкрити невідповідність між видимістю і суттю понять, Тарас Шевченко використовує засіб контрасту, детально змальовуючи спокійну та неперевершену українську природу, що є лише фоном для жахливого стану закріпаченого українського села. Відвертою іронією сповнені рядки: *"...а он розпинають / Вдову за подушне, а сина кують, / Єдиного сина, єдину дитину, / Єдину надію! В військо oddають! / Бо його, бач, трохи..."* [6, 115]. Вжита просторічна мова та коротке вставне речення "бач" в останньому рядку надають гостро іронічного тону всій розповіді.

Сатирично зображує Тарас Шевченко і державний апарат Російської імперії. Зменшувально-пестливе "землячок" – це ще один із засобів іронії, який чітко демонструє ставлення автора до перевертнів-українців, що забули рідну мову і перетворилися на підлабузників та хабарників.

У рядках: *"...і зробився / Я знову незримий / Та й пропхався у палати. / Боже мій єдиний!!! / Так от де рай!"* [6, 118] – актуалізується ситуативна іронія, тобто автор має на увазі протилежне, оскільки тут так само, як і в частині поеми про Україну – зовнішнє – сяюче і вишукане, а суть його – ниця і чорна.

Вирізняються образні індивідуально-авторські порівняння царя, цариці та чиновників із незвичними для зіставлення явищами: "медвідь", "кабани", "опеньок", "чапля" та ін., що чітко свідчить про зневажливе ставлення автора до цих осіб. Ту ж саму функцію виконують промовисті характеристики дій високопосадовців: цар "цвенькає", цариця "скаче", пани "потіють та товпляться".

Ідка та досить прозора сатира простежується в уривку: *"За богами – панства, панства / В сребрі і златі! / Мов кабани годовані – / Пикаті, пузаті!.. / Аж потіють, та товпляться, / Щоб то ближче стати / Коло самих: може, вдарять / Або дулю дати / Благоволять; хоч маленьку, / Хоч півдулі, аби тільки / Під самую лику..."* [6, 118]. Тарас Шевченко використовує тут засіб парадоксу, щоб вказати на ницість, дурість чиновників та їхнє ганебне плазування перед "богами".

Крім того, варто звернути увагу на те, що слово "богами" поет навмисно пише з малої літери, і тим самим виразно іронізує над ефемерною вищістю таких володарів та стверджує нікчемність їхньої істинної суті.

Сатиричне загострення художнього тону спостерігаємо в гротескному зображенні ієрархічного мордобою, який Іван Франко пізніше назве "генеральним мордобитієм", що символізує своєрідний спосіб розпорядження царя в країні. Абсурдність ситуації підсилюється парадоксальною реакцією службовців – вони вихваляють царя за такі "накази".

Сатирично-викривальне зображення дійсності простежуємо в поемі "Кавказ", де Російська імперія зображена як тюрма народів. Із сатиричним пафосом поет проголошує "славу" царям: *"... Слава! Слава! / Хортам, і гончим, і псарям, / І нашим батюшкам-царям..."* [6, 162], виражаючи гнівний докір царизму, саме тому царі стоять на одному рівні із хортами, гончими і псарями.

Іронічно звучать рядки: *"Од молдованина до фіна / На всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!.."* [6, 162], де саме слово "благоденствує", виступаючи деформованою ідіомою, створює сатиричний підтекст.

Застосовуючи у поемі також такий сатиричний засіб, як синтаксична конвергенція, коли однорідними членами речення стають лексично непоєднані поняття, Тарас Шевченко гостро висміює видимі "результати" навчання під чітким керівництвом московської владної верхівки: *"У нас! Чого-то ми не вмієм? / І зорі лічим, гречку сієм, / Французів лаєм. / Продаєм або у карти програєм / Людей... не негрів... а таких / таки хрещених... но простих"* [6, 162].

Ще одним засобом іронії у творі є використання піднесено-урочистих старослов'янizmів "хліб насущний", "вовіки і віки", "не просвіщенні", "Божії глаголи" та ін., які вживаються автором для створення контрастності між стилем висловлювання і його змістом.

Тарас Шевченко використовує засоби іронії та сатири і в поемі "Єретик", з їхньою допомогою викриваючи моральне зубожіння духовенства, яке вже не розпізнає добро і зло, пропиваючи до останку свою людськість. Кульмінацією сатиричного зображення життя "святих отців" є рядки: *"...Хто без святої булли вмер – / У пекло просто; хто ж заплатить / За буллу вдвоє – риж хоч брата, / окрім папи і ченця, / І в рай іди!.."* [6, 135], тут автор актуалізує засіб парадоксальної нісенітничі.

Письменник кінця ХХ – початку ХХІ ст. Юрій Винничук також часто використовує іронію і сатиру для викриття вад і негативних явищ у різних сферах індивідуального, суспільного й політичного життя українців. У романі "Мальва Ланда" автор послуговується різними засобами іронії і сатири, багато з яких ідентичні до тих, які застосовував Тарас Шевченко, деякі – новаторські.

Загалом весь роман є гострою сатирою на українське суспільство, стиль життя та владу. Саме тому майже всі події відбуваються на "Великій Міській Сміттярці", де живуть "палкі патріоти України", вигадані герої та дивовижні істоти, і все це лише підсилює сатирично-іронічний тон оповіді.

Вже самі імена персонажів яскраво іронічні: Льольо Пуцик – "герой української нації"; живий "класик сміттярської літератури" та колишній політичний в'язень Транквіліон Пупс; ідеолог пан Зеньо, що прогнозує створення із "Великої Міської Сміттярки" та "Великих смітників інших міст" "грандіозного Мегаполісу", з якого виникне "Велика Світова Сміттярка" і прийде "Сміттярчана епоха"; великий вчений Леон Друшляк, який вивів одноногорів; "теоретик діалектичного вбивства" Цитриновий Вбивця та ін.

Описи сміттярки у романі – це тісне переплетення комічних метафор, гротеску, контрастів та гіпербол, лексичних алогізмів, як от: *"...нема нічого могутнішого за сміття і нічого величнішого..."* [1, 23]. Вражають своєю художньою силою та різноманітністю оказіональні новоутворення Юрія Винничука: назви чудернацьких тварин –

"майтилик", "сульфуль", фантастичних страв – "ламентация тушкована з крильцями майтеликів", "малінесія", "вуджені скраклі" та ін.

Вигадки, нісенітниця та абсурдні історії – основа всього твору. Наприклад, про те, що козаки, які одночасно були і половцями, вирощували в оранжереях банани, якими починали зубрів і турів або про наявність на сміттязці оригіналів "Слова о полку Ігоревім", втрачених творів Т. Шевченка та багато іншого. І ледь помітним є на фоні всіх цих вигадок іронічний погляд письменника на стан української літератури: "суцільне сюсюкання і загравання з народом" [1, 58], коли графомани пишуть лише про те, що найбільше сприймається масою, а не про те, що варто насправді висвітлювати.

Особливо гострою в романі "Мальва Ланда", як і в аналізованих поемах Тараса Шевченка, є сатира на урядовців і чиновників. Юрій Винничук доводить абсолютну беззмістовність та непотрібність їхньої праці до абсурдної межі. Адже чиновники, займаючись різноманітними паперами, врешті перестають звертати увагу на їхній зміст і важливість для громадян, тому єдиною метою їхньої роботи стає єдине завдання – "доставити папери за призначенням", не залежно від того, в якій кількості і якому стані. Загублені ж і пом'яті "папірці" підбирають інші службовці, нумерують їх у порядку знайдення на підлозі і несуть прасувати, щоб випрасувані документи знову роздати посильним. Так цикл абсурдної роботи замикається.

Не є винятком і бургомістр, якого автор, використовуючи іронічний засіб деформації ідіом, називає всюдисущим – "... як Господь. Він і тут, і ніде, зараз і присно..." [1, 276], та порівнює із невловимим промінцем і "п'янилим запахом матіоли". Така несумісність порівнянь активно служить для витворення іронічного тону, в якому Юрій Винничук знову, ніби ненароком, висловлює гірку правду: " Народ спить. Нікому нема діла ані до ближнього, ані до проблем нашого міста. Кожен живе сам у собі. А влада цим користує" [1, 281].

Сатира на чиновницький апарат поєднується із сатирою на сімейне життя, в якому люди розучилися любити, поважати один одного та йти на компроміс. Тому, якщо когось одного із членів родини не влаштував інший або чимось не догодив, бургомістр вирішував це питання – випишував "бумагу", що людина вмерла, і та мусила жити життям тіні, не маючи прав ні на що. Тут, як і в поемі Тараса Шевченка "Єретик", письменник висміює гіпертрофовані амбіції людей, які уявили себе всесильними і вирішують кому жити, кому смерті, кому в рай, а кому в пекло.

Майстерно відтворює Юрій Винничук стиль ораторської промови часів козацтва, забарвлюючи її тон в яскраво іронічний за допомогою засобу комічної модальності стереотипних виразів та зниження високого стилю висловлювання до майже сленгового: "Чи волите під султана лягти турецького, віри бусурманської, чи під

короля польського, віри лядської, а чи під царя-батюшку московського, єдиноутробного, віри вірної? Бо ж не виграє нас ніхто так удатно, як Москва-матушка, на всі боки перевертаючи, у всі шпари нам зазираючи, прутня свого самодержавного просто в писок запихаючи, аби мав козак що посмоктати та чим підкріпитися та московськими щами упитися" [1, 154].

В сатирично-іронічному дусі описаний і поліцейський устрій міста С. Прізвище комісара поліції німецького походження – Ліндер – натякає на те, що це людина суворого порядку та дисципліни. Так воно і виявляється, правда дуже гіперболізовано. Оскільки відчуття невпевненості та постійної підозрливості доводять пана Ліндера до того, що він заводить папку із доносами навіть на самого себе. Сатирично зображений і найкращий донощик комісара пан Кнедлик, який за словами Ліндера "виконує надзвичайно важливу місію" – пише "художньо довершені доноси", за стилем нічим не гірші за романи Бальзака. Автор відверто іронізує та глузує із такого роду службовців, адже він простежує не лише висловлювання і дії в'язнів, а й записує всі їхні думки.

Сатира загострюється в зображенні життя цих самих в'язнів, які роблять абсолютно непотрібні речі за наказом комісара: перетягують камені із місця на місце, викопують і закопують ями. Свого апогею сатирично-іронічний тон сягає в описі страти "революціонера", який, за свідченнями донощиків, "розкидав по місту листівки", хоч це був звичайний чистий папір.

Юрій Винничук торкається в романі й екологічної проблеми, іронічно і гостро викриваючи недбалість та безвідповідальність людей, в особі того ж пана Ліндера: "... коли мій лакей виливає у нього (в джерело) помийі, то я завше собі думаю: скільком людям у далекому Львові доведеться разом із водою Полтви ковтнути і кілька крапель мого чудесного борщу, поласувати крихточками заячого паштету, вдихнути п'янке аромати моїх вин, відчутти на язичку зернятка турецького кав'яру..." [1, 305].

Промовистим є і пафосний газетний заголовок "Українське сміття здобуває світ", адже за свідченням княгині сміттярки: "За продукуванням високоякісного сміття ми обігнали всі країни Європи" [1, 126]. У цій фразі гостра сатира і на екологічний стан країни, і на сумнівну якість товарів, вироблених багатьма українськими підприємствами, власники яких дбають лише про власну наживу.

Отже, спостерігаємо, що Юрій Винничук з огляду на розвиток літературознавчої термінології використовує дещо ширший спектр засобів моделювання іронії та сатири в порівнянні з Тарасом Шевченком.

У художньому арсеналі сучасного письменника знаходимо такі новаторські засоби, як лексичні алогізми, оказіональні новоутво-

рення, нісенітниця та абсурдні історії, засоби комічної модальності стереотипних виразів. Цей факт безсумнівно зумовлений великою часовою відстанню між митцями, адже за два століття категоріальний апарат української мови і літератури значно розвинувся та вдосконалився.

Попри все вражає схожість у використанні гротеску, гіпербол, пародій, ситуативної іронії, іронічних порівнянь, деформованих ідіом, засобів контрасту. В обох авторів неодноразово зустрічаємо змалювання парадоксальних ситуацій та змішування різних стилів мови.

Таким чином можна зробити висновок, що традиційність у використанні засобів іронії і сатири у творах Тараса Шевченка та Юрія Винничука спричинена, перш за все, схожим ставленням авторів до зображуваного та близьким проблемно-тематичним діапазоном аналізованих творів. Крім того іронія та сатира, як і література загалом, особливо чутливо реагують на все, що відбувається в країні, та сприяють найбільш ефективній трансполяції навколишньої дійсності у художній твір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Винничук Ю. Мальва Ланда / Ю. Винничук. – Львів: ЛА "Піраміда", 2007. – 428 с.
2. Івакін Ю. Сатира Шевченка / Ю. Івакін. – К.: АН УРСР, 1959. – 335 с.
3. Николаев Д. Смех – оружие сатиры / Д. Николаев. – М., Искусство, 1962. – 224 с.
4. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха / В. Я. Пропп. – СПб, 1997. – 284 с.
5. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Харків, Видавничий дім "Школа", 2006. – 352 с.

Надійшла до редколегії 11.03.14

Медведчук О.

Ирония и сатира в творчестве Тараса Шевченко и Юрия Винничука: новаторство в рамках традиции

В статье на основании компаративного анализа исследованы средства образования иронии и сатиры в творчестве Тараса Шевченко и Юрия Винничука с позиции традиций и новаторства. Были выявлены общие и отличительные черты в использовании средств выражения иронии и сатиры в произведениях этих писателей. Акцентировано внимание на сходстве сатирического и иронического тона художественных произведений Тараса Шевченко и Юрия Винничука.

Ключевые слова: ирония, сатира, новаторство, сатирически-иронический тон.

Medvedchuk O.

The irony and the satire in Taras Shevchenko's and Yuri Vynnychuk's works: the traditions and the innovation

The article deals with means of irony and satire in Taras Shevchenko's and Yuri's Vynnychuk's works in view of innovations and traditions. An attempt of comparative analysis is successfully accomplished. Conducted analysis helps to define common and distinct features in the using of irony and satire in the writers' works. Special focus is made on the similarity of satire-condemning and ironical manner in the context of Taras Shevchenko's and Yuri's Vynnychuk's works.

Key words: irony, satire, innovations, satire-condemning manner.